

De Klappekster als broedvogel en wintergast in de Brabantse Kempen

Piet van Happen & Jacques van Kessel

Tot het begin van de vorige eeuw bestond het Kempische landschap nog voor een groot deel uit heide en vennen. In dat fraaie heide landschap nam de Klappekster als broedvogel een bijzondere plaats in.

Helaas is deze soort als broedvogel verdwenen. Het is deze vogel die Vogelwerkgroep de Kempen nog steeds als verenigingslogo gebruikt. In dit artikel wordt een historisch overzicht gegeven van voormalige broedgebieden in de Brabantse Kempen en een overzicht van overwinteringsgebieden van de Klappekster.

Methode

In de jaren '70 zijn veel gegevens over Klappeksters verzameld met betrekking tot de broedvogels en niet-broedvogels in het kader van een onderzoek uitgevoerd door Jacques van Kessel. Ook is daarbij gebruik gemaakt van bestaande bronnen en archieven, daarnaast zijn ook veel mondelinge gegevens verzameld.

In de periode 1989 - 2000 is door Piet van Happen jaarlijks een Klappekster-simultaantelling op de Strabrechtse Heide georganiseerd, daarnaast zijn ook wintergegevens verzameld van andere gebieden in de Kempen.

Historie

In een ver verleden was de benaming Klappekster in de Kempen beter bekend als de Blauwe Klawier of Blauwe Klauwier. Er is een fraaie handgeschreven tekst bewaard gebleven van ene meester Petrus Norbertus Panken (1819-1904) uit Bergeijk: *"De Klappekster, zij heet ook wel de Blauwe Klawier. Evenals eene ekster beweegt ze den staart, waarom men ze ook Berg- of Bosekster heet. Onder de inlandsche klawieren is zij de grootste en de eenige die des winters hier blijft. Haar kunsteloos nest bouwt ze van heidekruid, ruisjes en mos..."*. Het is vanwege deze historische opgave dat Vogelwerkgroep de Kempen haar tijdschrift vanaf 1975 "de Blauwe Klauwier" heeft genoemd.

Andere dialectnamen die werden gebruikt in Noord-Brabant waren: Haakklauwier, Groote Klappekster, Halve ekster, Handwerk voor de

valkenvangers (Eykman, 1937). Enkele dialectnamen specifiek uit de Kempen uit overleveringen zijn: Bonte Klawier, Groote Klauwier, Groote Klappekster, Klaapekster, Klauwier, Klavier. Het is wel aardig dat ook Eykman (1937) de benaming Blauwe Klauwier en Groote Klauwier vermeldt als namen die in Nederland in het verleden werden gebruikt.

Resultaten

Broedvogels

Er is vrijwel niets bekend over het voorkomen van de Klappekster van voor 1900 in de Kempen, maar ook van de periode 1900-1950 is slechts weinig bekend. In de beroemde Engelse eiercollectie *Ootheca Wolleyana* bevinden zich 5 eieren van 1851 uit Valkenswaard en 1 ei uit 1856 uit Aalst. In *Naturalis* (voorheen Rijksmuseum voor Natuurlijke Historie) in Leiden bevinden zich nog 2 eieren van 11 mei 1861 uit Valkenswaard en 7 eieren van 18 mei 1861 ook uit Valkenswaard. In de collectie W. Hellenbrekers bevinden zich 2 nesten met 5 eieren uit Heeze van 17 mei en 18 mei 1942. Tenslotte is er nog een opgave bekend uit de collectie Beekvliet van 1 ei verzameld te Casteren in 1944.

In 1878 wordt door Schlegel de Klappekster vermeld als: *"broedvogel van de bosschen van Noord-Brabant en Gelderland"*, terwijl Schouckaert van Schouburg (1908) alleen aangeeft dat deze soort in Noord-Brabant in kleine getale broedt. Pas later met het werk van Haverschmidt (1942) wordt duidelijk Zuidoost-Brabant vermeld als broedgebied voor Klappeksters met broedgevallen in Asten, Hapert, Leende, Someren, Valkenswaard, en tussen Aalst en Leende. Probleem met deze oude opgaven is dat niet altijd alle locaties exact werden aangegeven.

Het eerste meer gedetailleerde waardevolle overzicht voor Noord-Brabant kwam van S. Braaksma in 1954. Het is opmerkelijk dat Braaksma al in 1954 tot de conclusie kwam

Tabel 1: Overzicht van de historische broedplaatsen van de Klapetekster in de Kempen. Vermeld zijn de broedgebieden en de jaren waarin broedgevallen zijn vastgesteld met het aantal broedparen per jaar.

Gemeente	Gebied	Jaren met aantal broedgevallen
Netersel	Neterselse- en Mispeleindsche Hei	1930: 1, 1932: 1, 1935: 6, 1936: 3, 1937: 3, 1939: 3, 1946: 3, 1951: 5, 1952: 4, 1953: 4, 1954: 1, 1955: 2-3, 1957: 1-2, 1958 t/m 1966: 1 paar.
Lage Mierde	Panneven	1959: 1, 1961: 1 paar.
Esbeek	Gorp en Rovers	1977: 1 paar.
Middelbeers	Landschotse Heide	1933 tot 1951: ca. 4, 1951: 2-3, 1952: 2, 1953: 4, 1957: 1, 1970: 0-1 paar.
Vessem	Buikheide	1952: 1 paar
Lierop-Heeze	Strabrechtse heide	1932: 1, 1935: 4, 1936: 1, 1942: 2, 1944 t/m 1947: 1, 1948: 2, 1949: 3, 1950: 2, 1951 t/m 1954: 5, 1955: 1, 1958: 1, 1959: 1, 1977: 1, 1978: 1, 1979: 1 paar.
Eindhoven	Groote Heide	1930: 1, 1945: 1 paar.
Zeelst	Zeelster heide	1930: 1-2 paar.
Veldhoven	Heerser Heide	1935: 1 paar.
Valkenswaard		1851: 1, 1861: 1, 1930: 1, 1931: 1, 1946: 1, 1951: 3, 1952: 3, 1953: 3 paar.
Valkenswaard	Heide Valkenhorst	1920: 1 paar.
Leende	Hasselsvennen	1920: 1, 1965 t/m 1967: 1, 1969: 1 paar.
Leende		1932: 1 paar.
Soerendonk	Groote Heide	1930: 1, 1932: 1, 1944: 1, 1951: 1, 1953: 3, 1961: 1-2, 1968: 0-1, 1970 t/m 1972: 1 paar.
Hapert/Casteren		1939: 1, 1944: 1, 1951 t/m 1953: 1 paar.
Hapert	Cartierheide	1977: 0-1 paar.
Reusel	Reuselse Moeren	1965: 1, 1966: 1, 1968: 1 paar.
Luijckgestel	Pielis Heide	1900: 1 paar.

dat er nog slechts 15-20 paar in Noord-Brabant als broedvogel aanwezig waren! De belangrijkste gebieden waren: Strabrechtse Heide 5 paar, Landschotse Heide 2 paar, Neterselse- en Mispeleindsche Heide 2 paar, Valkenswaard 3 paar.

Toen al gaf Braaksma aan dat een aantal van deze broedgebieden ernstig bedreigd werd door ontginningen. Zowel Braaksma (1954) als Wittgen (1967) geven aan dat de Klapetekster als broedgebied duidelijk de voorkeur geeft aan vochtige heideterreinen. Helaas hebben alle waarschuwingen niet geholpen, de Mispeleindsche Heide in Netersel werd geheel ontgonnen, en van de Landschotse Heide (1000 ha.) bleef na de ontginning nog slechts 200 ha. over! En ondanks dat de Strabrechtse Heide voor het grootste deel intact bleef, ging toch ook daar het aantal broedparen snel achteruit. Het is van Klapeteksters bekend dat ze erg schuw kunnen zijn gedurende het broedseizoen. Daardoor was het vroeger ook zeker niet altijd gemakkelijk om alle nesten te vinden in de grote heidegebieden. In tabel 1 zijn daarom het totaal aantal paren per gebied per jaar soms erg wisselend.

Achteruitgang

Iemand die als vogelliefhebber en ringer een aantal grote heide ontginningen persoonlijk van dichtbij heeft meegemaakt is Bert van Dooren (†) uit Aalst, hier volgt daarom een citaat uit zijn dagboek van 25 april 1951: *“Vandaag een bezoek gebracht aan de Landschotse Heide; sedert vorig jaar is hier veel veranderd; een groot aantal DUW arbeiders is bezig de heide om te spitten; de hoger gelegen stukken zullen beplant worden met dennen, terwijl het laaggelegen gedeelte voor cultuurland bestemd is. Door het ontginnen van dit terrein verdwijnt een van de mooiste heide- en vennen complexen in de Kempen. Ik schat het aantal broedparen van de Wulp op minstens 150. Het volgende jaar zal het grootste deel van deze vogels hier niet meer tot broeden komen. Men is druk bezig met het omhakken der vliegdenen waardoor reeds dit seizoen de 2-3 paar Klapeteksters, die hier nog huizen, in het gedrang komen. Ook het laatste paar van de Boomvalk dat wij vandaag boven de heide zagen zweven ziet zijn broedgebied ernstig bedreigd.”*

De achteruitgang van de Klapetekster is in de 20^e eeuw enorm snel verlopen. Braaksma (1954) geeft een aantal van 15-20 paar voor Noord-Brabant, terwijl Wittgen in 1967 nog

Tabel 2: Lijst met overwinteringsgebieden van Klapseksters met aantal waargenomen exemplaren in enkele jaren.

Gebied	Januari 1982	Najaar 1984	1989/1990
Strabrechtse Heide	2-3	6	3
Groote Heide Eindhoven	1		1
Stratumse heide Eindhoven			1
Groote Heide Soerendonk	1	1	1
Hasselsvennen			
Landschotse heide Middelbeers		3	1
Moerbleek-Zwartven Lage Mierde		1	1
Neterselse heide Netersel	1	2	2
Plateaux-Hageven Bergeijk			2
Cartierheide-Goorloop Hapert	1	2	1
Boswachterij Hapert/Witrijt			
Malpie Valkenswaard			1
Spinsterberg Leende (onregelmatig 1)			
Oirschotse Heide Oirschot			1
Grote Cirkel		1	
Peelsche Heide Reusel			1
Reuselse Moeren			
Budel-Dorplein		1	
Totaal	6-7	17	16

slechts 5 paar aangeeft, en dat was toen al een achteruitgang van meer dan 65% t.o.v. 1954! Als we kijken naar de huidige status moeten helaas constateren dat de soort als broedvogel is verdwenen. In 1977 is het laatste succesvolle broedgeval in de Kempen vastgesteld op de Strabrechtse Heide, en voor de periode 1978-2000 zijn geen succesvolle broedgevallen meer gemeld (med. Tom Heijnen).

Doortrek

Doortrek van Klapseksters vindt jaarlijks plaats vanaf september en vooral in oktober. Met name tijdens de najaarstrek kunnen Klapseksters in allerlei soorten landschappen worden waargenomen. Dit zijn waarschijnlijk vooral Scandinavische vogels die via Zweden zuidwaarts trekken.

Wintergasten

Er is helaas niet zo veel bekend over de overwinteringsgebieden van deze soort. In tabel 2 zijn de heidegebieden weergegeven waar de Klapsekster jaarlijks of bijna jaarlijks als wintergast voorkomt. In de winter 1989/90 werden er 16 overwinteraars vastgesteld in de Kempische heidegebieden.

Simultaantellingen Strabrechtse Heide

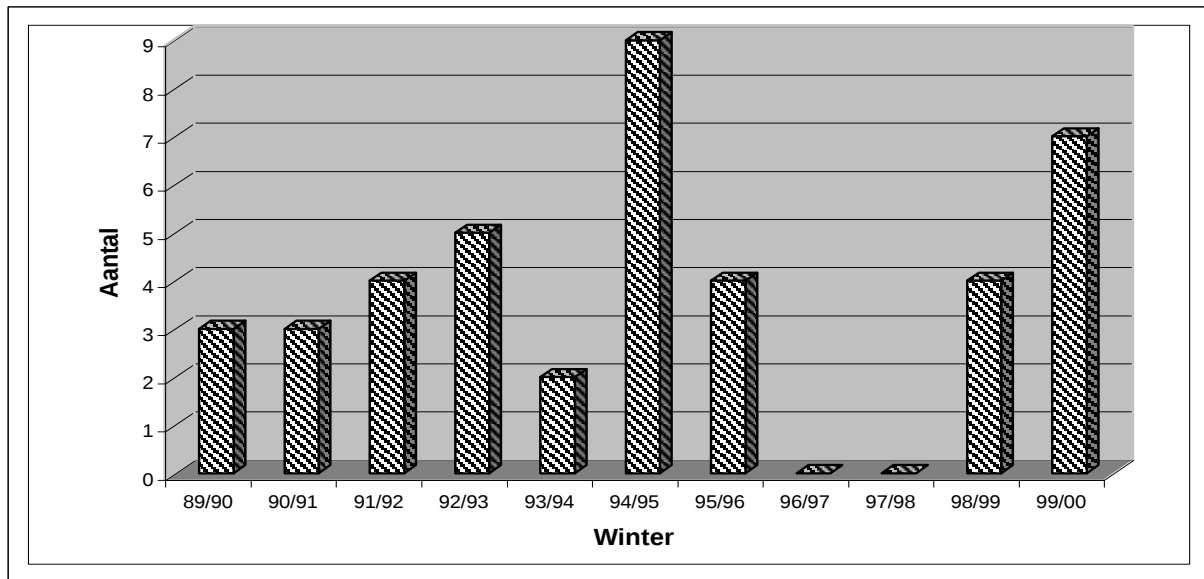
Van 1989-2000 zijn jaarlijks in januari simultaantellingen van Klapseksters gehouden

op de Strabrechtse Heide. Het doel van deze tellingen is om erachter te komen hoeveel Klapseksters er nu werkelijk in het gebied zitten. Als eenling kom je daar niet zo gemakkelijk achter. Bovendien levert de jaarlijkse herhaling enig inzicht in het verloop van het aantal overwinteraars. Het is nauwelijks haalbaar om alle geschikte heidegebieden jaarlijks te tellen. Wel om een gebied i.c. de Strabrechtse Heide te tellen. Deze wintertellingen worden gemiddeld bezocht door zo'n 25 leden van Vogelwerkgroep de Kempen. Vanaf 9 punten zijn verschillende routes in het gebied uitgezet die samen de hele heide bestrijken. Het tellen start op elke route op dezelfde tijd. Iedere Klapsekster wordt op een kaart ingetekend met vermelding van tijd en vliegrichting. Na afloop worden alle kaarten verzameld en gecontroleerd. De gegevens worden op een overzichtskaart ingetekend en daaruit wordt het aanwezige aantal Klapseksters afgeleid.

In figuur 1 zijn de resultaten voor het gebied Strabrechtse Heide weergegeven. Bij sommige simultaantellingen tijdens minder goede weersomstandigheden zoals in 1996/97 en 1997/98, worden vaak geen of slechts enkele Klapseksters geteld. Je zou kunnen denken dat de meeste Klapseksters dan verder zuidwaarts trekken, maar toch blijven de meeste Klapseksters in hun

Figuur 1: Het aantal overwinterende Klappeksters op de Strabrechtse Heide zoals geteld tijdens de simultaantellingen vanaf winter 1989/90.

overwinteringsgebieden. Deze vogels verplaatsen zich van de open heide naar de bosranden waardoor deze vogels door de meeste vogelaars worden gemist. Uit regelmatige tellingen blijkt dat dit klopt omdat de vogels bij goed weer plotseling weer in de open heide zitten (med. Henk Sierdsema).

Samenvatting

Uit de vele bronnen blijkt dat de Klappekster vroeger nooit echt talrijk is voorgekomen op onze uitgestrekte heidegebieden in de Brabantse Kempen. De enorme achteruitgang van deze soort zoals die door Braaksma (1954) en door Wittgen (1967) werden gemeld, is waarschijnlijk al in het begin van de 20 e eeuw ingezet tijdens de grote ontginningswerkzaamheden. Een compleet totaalbeeld van vroeger zullen we echter nooit krijgen omdat de oude broedvogelgegevens schaars en vaak incompleet zijn, dat geldt ook voor informatie over andere vogelsoorten! Zo zijn er bijvoorbeeld geen of vrijwel geen gegevens over Klappekster broedgevallen bekend van de volgende heide- en vennengebieden: Cartierheide, Oirschotse Heide, Oostelbeerse Heide, Zeelsterheide, Heersche Heide, Lage Heide - Plateaux, Buikheide - Halve Mijl, Groote Aard Heide Oerle. In de jaren '70 en '80 waren er incidenteel nog meldingen van "mogelijke broedgevallen", maar de meeste konden niet echt worden bevestigd. Zeer waarschijnlijk

hebben dit soort meldingen betrekking op late doortrekkers in april en mei en soms zelfs tot in juni-juli (overzomeraars). Gelukkig verblijven er nog elke winter op een aantal heideterreinen nog één of meerdere Klappeksters, de grootste aantallen worden op de Strabrechtse Heide gezien.

Tenslotte een woord van dank aan allen die waardevolle gegevens beschikbaar hebben gesteld: Hr. M.van Aerle, Hr. J. van Alphen (†), Hr.F. van Alphen, Johan Biemans, Toon Bussers, Bert van Dooren (†), Jan van Dooren, Frans van Erve, Tom Heijnen, Door Lammers (†), Hr. W.Hellenbrekers, Mark Smets, Ad Wittgen. Ook een woord van dank aan alle mensen die Klappeksterwaarnemingen hebben ingestuurd, en iedereen die aan de simultaantellingen heeft meegewerkt.

Literatuur

- BRAAKSMA S. 1954. Enige broedvogels in Noord-Brabant. *Grauwe Klauwier*, Klappekster, Roodkopklauwier. *Brabantia* 3: 27-33.
- VAN ERVE F. et. al. 1967. *Avifauna van Noord-Brabant*. Van Gorcum Assen.
- EYKMAN 1937. *De Nederlandse Vogels*. Deel I. Wageningen.
- VAN HAPPEN P. 1990. Simultaantelling van de Klappeksters op de Strabrechtse Heide. *De Blauwe Klauwier*. 16(1): 4-5.
- VAN HAPPEN P. 1990. Simultaantelling van Klappeksters op de Strabrechtse Heide. *De Blauwe Klauwier*. 16(3/4): 6-7.

- VAN HAPPEN P. 1992. Simultane klapekstertelling op de Strabrechtse Heide 1992. De Blauwe Klauwier 18 (4): 18.
- VAN HAPPEN P. 1993. Simultane klapekstertelling op de Strabrechtse Heide januari 1994. De Blauwe Klauwier 19(4): 6-7.
- HAVERSCHMIDT F. 1942. Faunistisch overzicht van de Nederlandse broedvogels. Leiden.
- HEIJNEN T. & VAN HAPPEN P. 1990. Kempische klapekstertelling in de winter van 1989-1990. De Blauwe Klauwier 16(3/4): 4-5.
- MED. VIMB. Mededelingen van de Vogelstudie- en Inventarisatiewerkgroep van Midden-Brabant.
- PANKEN P.N. z.j. Dagboekgegevens P.N. Panken 1819-1904. Bergeijk, ongepubliceerd.
- SCHLEGEL H. 1852. Naamlijst der tot heden in de Nederlanden in den wilden staat waargenomen vogels. Bouwstoffen I, Leiden, 58-103.
- SNOUCKAERT VAN SCHOUBURG 1908. Avifauna Neerlandica. Lijst der tot dusverre in Nederland in wilden staat waargenomen vogelsoorten. Leeuwarden.
- WITTGEN A.B. 1962. Achteruitgang van de Klapekster (*Lanius excubitor*) in Noord-Brabant. De Levende Natuur 65: 28-33.
- WITTGEN A.B. 1967. Klapekster. Pp. 218-219 in: Avifauna van Noord-Brabant.
- WOUTERS P & VAN HAPPEN P. 1991. Simultaantelling van Klapeksters op de Strabrechtse Heide, 1991. Blauwe Klauwier 17(3/4): 22-23.

